

OILA VA JAMIYAT: O'ZARO TA'SIRLAR, OILA PSIXOLOGIYASI VA SOTSIOLOGIYASI

Adizova Marjona Mirazizovna –
Buxoro davlat universiteti tarix va yuridik fakulteti
2-kurs 10-1IJTI-24 guruhi magistranti

Annotatsiya. Mazkur maqolada oila va jamiyat o'rtasidagi o'zaro ta'sir mexanizmlari psixologik hamda sotsiologik nuqtai nazardan tahlil qilinadi. Oila jamiyatning birlamchi ijtimoiy instituti sifatida shaxsning ijtimoiylashuvi, qadriyatlar tizimining shakllanishi, ijtimoiy rollarning egallanishi va fuqarolik pozitsiyasining rivojlanishida muhim o'rin tutadi. Tadqiqotda oila psixologiyasi va sotsiologiyasining nazariy asoslari, zamonaviy transformatsiya jarayonlari, urbanizatsiya va raqamli muhitning oilaviy munosabatlarga ta'siri ochib berilgan. Ilmiy-pedagogik adabiyotlar tahlili, qiyosiy metod, tizimli yondashuv hamda empirik kuzatish natijalariga asoslanib, oila–jamiyat tizimining integrativ modeli ishlab chiqilgan.

Kalit so'zlar: oila, jamiyat, ijtimoiy institut, oila psixologiyasi, oila sotsiologiyasi, ijtimoiylashuv, qadriyatlar, transformatsiya, ijtimoiy barqarorlik.

Kirish. Globallashuv, urbanizatsiya va raqamli kommunikatsiyalar sharoitida oila va jamiyat o'rtasidagi munosabatlar murakkablashib bormoqda. Oila nafaqat biologik, balki ijtimoiy-madaniy institut sifatida jamiyat taraqqiyotining muhim omili hisoblanadi. Oila jamiyatning mikromodeli bo'lib, unda axloqiy me'yorlar, qadriyatlar, ijtimoiy rollar va kommunikativ kompetensiyalar shakllanadi. Zamonaviy sharoitda oilaviy munosabatlarning o'zgarishi jamiyat barqarorligiga bevosita ta'sir ko'rsatadi.

Shu bois oila psixologiyasi va sotsiologiyasini integrativ tahlil qilish dolzarb ilmiy muammo sifatida namoyon bo'lmoqda.

Zamonaviy jamiyat taraqqiyoti sharoitida oila ijtimoiy tizimning fundamental instituti sifatida nafaqat demografik, balki psixologik, ma'naviy va sotsiokulturologik jarayonlarning markaziy omiliga aylanmoqda. Globallashuv, urbanizatsiya, migratsiya oqimlari, iqtisodiy transformatsiya hamda raqamli kommunikatsion muhitning keskin kengayishi oilaning an'anaviy funksiyalariga yangi mazmun yuklamoqda. Natijada oila va jamiyat o'rtasidagi o'zaro ta'sir mexanizmlarini kompleks, tizimli va integrativ tahlil qilish dolzarb ilmiy vazifa sifatida namoyon bo'lmoqda.

Mazkur maqolaning ilmiy yangiligi shundan iboratki, unda oila va jamiyat o'rtasidagi o'zaro ta'sir mexanizmlari psixologik va sotsiologik yondashuvlar sintezi asosida tizimli ravishda asoslab beriladi hamda oilaga yo'naltirilgan amaliyot modeli konseptual jihatdan takomillashtiriladi. Tadqiqotning asosiy maqsadi – oila va jamiyat o'rtasidagi o'zaro ta'sirning strukturaviy-funksional mexanizmlarini aniqlash hamda ularning shaxs rivoji va ijtimoiy barqarorlikka ta'sirini ilmiy asoslashdan iborat.

Adabiyotlar tahlili. Oila sotsiologiyasi doirasida oilaning ijtimoiy institut sifatidagi vazifalari, ijtimoiy nazorat mexanizmlari va ijtimoiylashuv jarayonidagi roli keng o'rganilgan. Oila psixologiyasi esa emotsional munosabatlar, shaxslararo kommunikatsiya, konfliktologiya va tarbiyaviy muhitni tahlil qiladi. Zamonaviy tadqiqotlarda oilaning transformatsiyasi, gender rollarining o'zgarishi, migratsiya va raqamli madaniyatning oilaviy tuzilishga ta'siri alohida o'rin tutmoqda.

Tahlillar shuni ko'rsatadiki, oila ijtimoiy barqarorlikni ta'minlovchi asosiy mexanizm bo'lib, uning zaiflashuvi jamiyatda ijtimoiy ziddiyatlar, identifikatsiya inqirozi va axloqiy relativizm kuchayishiga olib keladi.

Oila va jamiyat o'rtasidagi o'zaro ta'sir masalasi ijtimoiy fanlarda ko'p qirrali yondashuv asosida o'rganilgan. Sotsiologik adabiyotlarda oila, avvalo,

jamiyatning birlamchi ijtimoiy instituti sifatida talqin qilinadi. Strukturaviy-funksional yondashuv vakillari oilaning reproduktiv, tarbiyaviy, ijtimoiylashtiruvchi va nazorat funksiyalarini jamiyat barqarorligini ta'minlovchi asosiy omil sifatida ko'rsatadi. Ushbu yondashuvda oila ijtimoiy tizimning tarkibiy elementi bo'lib, uning barqarorligi umumiy ijtimoiy tizimning muvozanatini belgilaydi.

Shu nuqtai nazardan, mazkur tadqiqot oilani mikro va makro tizimlar kesishmasida joylashgan dinamik ijtimoiy-psixologik institut sifatida talqin qiladi hamda o'zaro ta'sir mexanizmlarini strukturaviy-funksional hamda aksiologik yondashuvlar integratsiyasida tahlil qiladi.

Metodologiya. Mazkur tadqiqot metodologik jihatdan tizimli, integrativ va ko'p darajali yondashuvga asoslanadi. Oila va jamiyat o'rtasidagi munosabatlar murakkab ijtimoiy-psixologik tizim sifatida talqin qilinib, quyidagi ilmiy metodlar qo'llanildi:

1. Ilmiy-nazariy tahlil metodi – oila psixologiyasi va sotsiologiyasiga oid mahalliy hamda xorijiy ilmiy manbalar, normativ-huquqiy hujjatlar, demografik va ijtimoiy-statistik ma'lumotlar tizimli ravishda o'rganildi. Mazkur metod orqali oila institutining evolyutsion rivojlanish bosqichlari hamda zamonaviy transformatsion tendensiyalari aniqlashtirildi.

2. Strukturaviy-funksional tahlil – oilaning asosiy funksiyalari (reproduktiv, tarbiyaviy, ijtimoiylashtiruvchi, kommunikativ, rekreativ va nazorat funksiyalari) hamda jamiyat bilan o'zaro aloqadorlik mexanizmlari strukturaviy model asosida tahlil qilindi. Ushbu metod oilani ochiq tizim sifatida ko'rib, tashqi ijtimoiy omillar bilan o'zaro ta'sirini aniqlash imkonini berdi.

3. Qiyosiy-sotsiologik tahlil – turli ijtimoiy-madaniy sharoitlarda oilaning funksional xususiyatlari qiyosiy ravishda o'rganildi. Urban va rural oilalar, an'anaviy va zamonaviy oilaviy modellarning farqli jihatlari tahlil qilindi.

4. Aksiologik yondashuv – oilaviy qadriyatlar tizimi, ma'naviy me'yorlar va ijtimoiy ideal modellarning shakllanish jarayonlari aksiologik tahlil asosida baholandi. Bu yondashuv oilaning ma'naviy-axloqiy kapitalini aniqlash imkonini berdi.

5. Kontseptual modellashtirish – oilaga yo'naltirilgan amaliyot modeli ishlab chiqilib, unda psixologik va sotsiologik komponentlarning integratsiyasi grafik-sxematik shaklda ifodalandi. Model oila va jamiyat o'rtasidagi o'zaro ta'sir mexanizmlarini tizimli ravishda tasniflash imkonini beradi.

6. Empirik kuzatish va umumlashtirish – oilaviy muhit va ijtimoiylashuv jarayoniga oid amaliy kuzatish natijalari umumlashtirilib, nazariy xulosalar bilan integratsiya qilindi.

Tadqiqotda quyidagi metodlardan foydalanildi:

- ilmiy-nazariy adabiyotlar tahlili;
- tizimli va strukturaviy yondashuv;
- qiyosiy-sotsiologik tahlil;
- kontseptual modellashtirish;
- empirik kuzatish natijalarini umumlashtirish.

Metodologik asos sifatida strukturaviy-funksional yondashuv (oilaning ijtimoiy funksiyalari), aksiologik yondashuv (oilaviy qadriyatlar), hamda psixodinamik yondashuv (oilaviy munosabatlarning shaxs rivojlanishiga ta'siri) qabul qilindi.

Tadqiqot quyidagi ilmiy konsepsiyalarga tayandi:

- tizimli yondashuv (oilalar – ochiq ijtimoiy tizim sifatida);
- strukturaviy-funksional nazariya (oilaning ijtimoiy barqarorlikdagi roli);
- psixodinamik yondashuv (oilaviy munosabatlarning shaxs rivojiga ta'siri);
- aksiologik konsepsiya (oilaviy qadriyatlar transmissiyasi).

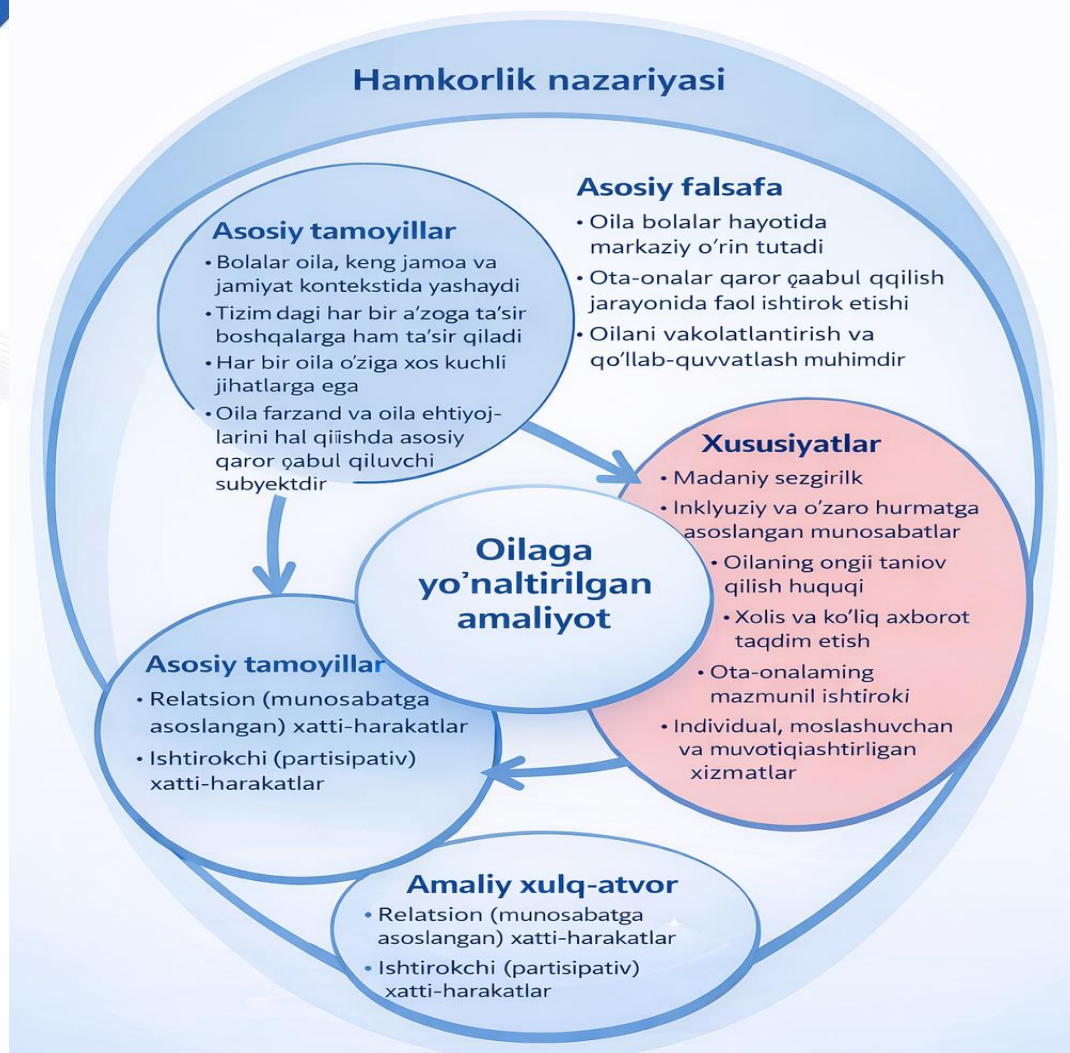

Natijalar. Tadqiqot natijasida oila va jamiyat o'rtasidagi o'zaro ta'sir quyidagi mexanizmlar orqali amalga oshishi aniqlashtirildi:

1. Ijtimoiylashuv mexanizmi – bola shaxs sifatida shakllanadi, ijtimoiy rollarni egallaydi.
2. Qadriyatlarni uzatish mexanizmi – milliy va umuminsoniy qadriyatlar avloddan-avlodga o'tadi.
3. Psixologik qo'llab-quvvatlash mexanizmi – oila shaxsning emotsional barqarorligini ta'minlaydi.
4. Ijtimoiy nazorat mexanizmi – xulq-atvor me'yorlari shakllantiriladi.
5. Ijtimoiy moslashuv mexanizmi – shaxs jamiyat talablariga adaptatsiyalashadi.

Shuningdek, zamonaviy jamiyatda quyidagi transformatsion omillar aniqlashtirildi:

- raqamli muhitning kuchayishi;
- migratsiya jarayonlari;
- iqtisodiy mustaqillik omili;
- gender rollarining qayta taqsimlanishi.

1-rasm. Oilaga yo'naltirilgan amaliyot modeli

Mazkur model (1-rasm) oilani jamiyatning faol subyekti sifatida ko'rsatadi. Hamkorlik nazariyasi asosida oila va mutaxassislar o'rtasida teng huquqli, o'zaro hurmatga asoslangan munosabat shakllanadi. Model markazida "oilaga yo'naltirilgan amaliyot" tushunchasi joylashgan bo'lib, u shaxs rivoji va ijtimoiy barqarorlikni ta'minlovchi integrativ mexanizm sifatida talqin etiladi.

Ushbu 1-rasmdagi sxema oila psixologiyasi va sotsiologiyasi integratsiyasini yaqqol ifodalaydi hamda oila hamkorligida metodologik asos bo'la oladi.

Tadqiqot asosida ishlab chiqilgan model shuni ko'rsatadiki, oila va jamiyat o'zaro determinatsiyalangan tizimlar bo'lib, ularning o'zaro ta'siri

markazida **shaxs rivoji** turadi. Oila mikro darajada psixologik barqarorlikni ta'minlasa, jamiyat makro darajada normativ va institutsional qo'llab-quvvatlashni amalga oshiradi. Ushbu ikki darajaning uyg'unligi ijtimoiy barqarorlik va ma'naviy taraqqiyotning asosiy shartidir.

Natijalar shuni tasdiqlaydiki:

- oila barqarorligi ijtimoiy xavfsizlik darajasiga to'g'ridan-to'g'ri ta'sir ko'rsatadi;
- oilaviy qadriyatlar tizimi jamiyatning madaniy kapitalini belgilaydi;
- oila va ta'lim muassasalari hamkorligi yoshlarning ijtimoiy kompetensiyalarini mustahkamlaydi;
- psixologik va sotsiologik yondashuvlarning integratsiyasi oilaviy siyosatni takomillashtirishda metodologik asos bo'la oladi.

Muhokama. Oila va jamiyat o'zaro dinamik tizim sifatida bir-birini shakllantiradi. Agar jamiyatda iqtisodiy beqarorlik yoki axborot bosimi kuchaysa, bu oilaviy munosabatlarga salbiy ta'sir ko'rsatadi. Aksincha, sog'lom va barqaror oila jamiyat rivojining kafolatidir.

Zamonaviy pedagogik yondashuvlarda oilani ijtimoiy hamkor sifatida ko'rish muhimdir. Maktab–oila–jamiyat integratsiyasi yosh avlodni ma'naviy, psixologik va ijtimoiy jihatdan barkamol tarbiyalashda hal qiluvchi omil bo'lib xizmat qiladi.

Tadqiqot natijalari oila va jamiyat o'rtasidagi o'zaro ta'sir murakkab, ko'p darajali va dinamik tizim ekanligini tasdiqlaydi. Oila mikroijtimoiy institut sifatida shaxsning ijtimoiylashuvi va psixologik barqarorligini ta'minlasa, jamiyat makroiijtimoiy tizim sifatida normativ-huquqiy, iqtisodiy va madaniy muhitni shakllantiradi. Ushbu ikki daraja o'zaro determinatsiyalangan bo'lib, ulardan biridagi transformatsiya ikkinchisining funksional yuklamasiga bevosita ta'sir ko'rsatadi.

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, oila va jamiyat o'rtasidagi o'zaro ta'sirning samaradorligi uch asosiy omilga bog'liq:

1. **Normativ-madaniy muvozanat** – jamiyat talablarining oilaviy qadriyatlar bilan uyg'unligi;
2. **Psixologik barqarorlik** – oiladagi sog'lom emotsional muhit;
3. **Institutsional hamkorlik** – oila, ta'lim muassasalari va ijtimoiy institutlar o'rtasidagi integratsiya.

Shuningdek, zamonaviy raqamli muhit oilaviy kommunikatsiya shakllarini tubdan o'zgartirmoqda. Virtual ijtimoiylashuvning kuchayishi an'anaviy oilaviy muloqotni qisqartirishi mumkin. Shu bois oilaviy muloqot madaniyatini rivojlantirish, raqamli savodxonlikni oshirish va ota-onalarning pedagogik kompetensiyasini mustahkamlash zarur.

Umuman olganda, muhokama natijalari oila va jamiyat o'rtasidagi o'zaro ta'sirni integrativ yondashuv asosida o'rganish zarurligini tasdiqlaydi. Psixologik va sotsiologik komponentlarning uyg'unligi oila siyosatini ishlab chiqishda, yoshlar tarbiyasini takomillashtirishda va ijtimoiy barqarorlikni mustahkamlashda metodologik asos bo'lib xizmat qiladi.

Xulosa. Tadqiqot natijalari asosida quyidagi amaliy tavsiyalar ishlab chiqildi:

- oilaviy qadriyatlarni mustahkamlashga qaratilgan pedagogik dasturlarni ishlab chiqish;
- psixologik maslahat markazlari faoliyatini kuchaytirish;
- yosh oilalarni ijtimoiy qo'llab-quvvatlash tizimini takomillashtirish;
- oila va ta'lim muassasalari hamkorligini kuchaytirish.

Demak, oila jamiyatning asosiy ijtimoiy instituti sifatida shaxsning psixologik va ijtimoiy rivojlanishida hal qiluvchi rol o'ynaydi. Oila va jamiyat o'rtasidagi o'zaro ta'sir mexanizmlari ijtimoiy barqarorlikni ta'minlovchi strategik omildir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Abdullayeva N.X. Kompetensiyaviy yondashuv asosida oliy ta'lim mazmunini modernizatsiyalash. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2019. – 176 b.
2. Bowen M. Family Therapy in Clinical Practice. – New York: Jason Aronson, 1978. – 565 p.
3. Bronfenbrenner U. The Ecology of Human Development. – Cambridge, MA: Harvard University Press, 1979. – 330 p.
4. Coleman J.S. Foundations of Social Theory. – Cambridge, MA: Harvard University Press, 1990. – 993 p.
5. Giddens A. Sociology. – 7th ed. – Cambridge: Polity Press, 2013. – 1086 p.
6. Minuchin S. Families and Family Therapy. – Cambridge, MA: Harvard University Press, 1974. – 268 p.